

# PODSHO ROSSIYASINING TURKISTONDA TA'LIM SOHASIDAGI SIYOSATI

*Jo'rayev X.T.*

*Namangan davlat texnika universiteti*

Mustaqillik tariximizni xolis o'rganish hamda yoritish imkonini berdi. SHu jihatdan Rossiya imperiyasi Turkistonni istilo qilishi va uning o'lkadagi ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy hamda ma'naviy-madaniy, maorif sohasida puxta o'ylangan mustamlakachilik siyosatini o'rganish ham tarix fani uchun dolzarb masaladir. CHorizm bosqiniga qadar o'lkada maktab va madrasalar keng tarqalgan edi. Xalq ma'naviy madaniyatining tayanchlari bo'lmish madrasa, maktablar ustidan imperiya hukumatining nazorati o'rnatildi. CHor hukumati madrasa, maktablar faoliyatini o'rganib, mustamlakachilikning bundan keyingi istiqboli uchun ularning xavfli ahamiyatga ega ekanligini tushunib yetgan edi. Turkiston o'lkasining barcha general-gubernatorlari o'lkada ma'lum tarzda ruslashtirish amaliyotini olib bordilar. Bu siyosat musulmon ta'lim sohasidan boshlandi. Bu sohada hattoki imperiya hukumatining dasturi ham ishlab chiqildi.

Turkiston general-gubernatori, K.P. fon Kaufman (1867-1882) madrasalar faoliyatiga quyidagi tarzda baho beradi: "Madrasalar musulmon diniy zodagonlari kuchi va imtiyozlarini muhofaza qiluvchi muassasalar sifatidagi muhim siyosiy vazifadan tashqari, bugungi kunda ham musulmon targ'ibotining markazi va o'chog'i sifatidagi boshqa asosiy rolni bajarib kelmoqdalar". Kaufman ana shu sababdan ham madrasalar ahamiyatini o'lkada tez orada yo'qqa chiqarish kerak,- deb hisoblagan edi<sup>7</sup>.

Turkistonda mustamlakachilik tuzumi o'rnatilgandan so'ng musulmon ijtimoiy hayotida katta o'rin egallagan, "shariati panoh" deb qaralgan qozikalon va shayx-ul-islom, rais hamda mutavalliboshi lavozimlari Kaufman tomonidan tugatildi<sup>8</sup>. Imperiya hukumati Turkistonda madrasalar faoliyatini cheklashga hamda ularga nisbatan ham ruslashtirish siyosatini doimiy ravishda qo'llab keldi. Madrasalar faoliyatiga nisbatan ham hukumat amaldorlari tomonidan turli xil tazyiqlar o'tkazildi. Toshkent shahri 1865 yil 17 iyunda imperiya qo'shinlari tomonidan bosib olingach, madrasalarni mustamlakachilarning manfaatlariga mos ravishda qayta tashkil etish masalasi o'rta qo'yildi. 1870 yilda

<sup>7</sup> Tarix shohidligi va saboqlari: chorizm va sovet mustamlakachiligi davrida O'zbekiston milliy boyliklarining o'zlashtirilishi / Loyiha rahbari, mas'ul muharrir D.A.Alimova –T.: SHarq, 2001.-B.405.

<sup>8</sup> Савицкий А.П. Некоторые данные об исламских учреждениях и политика царских властей в Туркестане // Труды СаГУ. -Ташкент, 1956.-№6.-С.12.

imperiya markazida mahalliy aholini ruslashtirish maqsadida “Rossiyada istiqomat qiluvchi musulmonlarga ta’lim berish chora-tadbirlari to’g’risida”<sup>9</sup> qonun qabul qilindi. Mazkur qonunda barcha tub joy xalqlariga ta’lim berishning asosiy maqsadi-ruslashtirishdan iborat bo’lishi ta’kidlab o’tildi.

K.P. fon Kaufman hukumatga 1873 yilda “Turkistonda xalq ta’limi va o’quv ishlarini tashkil qilish rejasi” ni taqdim qildi<sup>10</sup>. Unga ko’ra, diniy maktablar faoliyatiga qarama-qarshi ravishda mahalliy aholi farzandlari uchun rus maktablari ochiladigan bo’ldi. Imperiya amaldorlari va hukumatning e’tirof etishiga ko’ra, faqat shunday maktablarga mahalliy aholini ruslashtirishga ko’maklashishi mumkin edi. Rossiya imperatorining 1875 yil 17 maydagi qaroriga asosan Turkiston o’quv yurtlari boshqarmasi va o’quv yurtlari bosh inspektori lavozimi ta’sis etildi<sup>11</sup>. Ushbu boshqarma vakolatiga rus maktablari bilan bir qatorda mahalliy maktablar (maktab, madrasa, qorixonalar) ustidan ham nazorat olib borish huquqi berildi. 1877 yili imperiya ruslashtirish siyosati namoyandalaridan biri N.P.Ostroumov Turkiston xalq bilim yurtlari inspektori lavozimiga tasdiqlandi<sup>12</sup>. 1879 yil 13 yanvarda Rossiya Maorif ministri D.A. Tolstoy “Turkiston xalq bilim yurtlari inspektorlariga dasturiamal”ni tasdiqladi<sup>13</sup>. Unga ko’ra, o’lkadagi barcha diniy maktablar o’quv rahbariyati tomonidan boshqariladigan bo’ldi. Mazkur dasturiamalning 3-bandida: “Diniy maktablar (maktab va madrasalar) ni nazorat ostiga olish xalq bilim yurtlari inspektorlarining vakolatiga kiradi”, -deb yozib qo’yilgan edi.

Kaufman diniy maktablar inqirozini tezlashtirish va ularni tugatish maqsadida ko’plab tadbirlarni amalga oshira bordi. Madrasalarni tugatgan yoshlarning ma’lum lavozimlarda faoliyat ko’rsatishi cheklab qo’yildi. Ular faqat eng quyi mansablargagina ishga olinadigan bo’ldi. Oradan ko’p vaqt o’tmay, 1880 yil fevralida Rossiya Imperiyasi Davlat Kengashida o’lka mahalliy aholisi farzandlarini ruslar bilan birgalikda o’qitish masalasi ko’rildi. Kengash ko’rib chiqilgan ish yuzasidan maxsus qaror qabul qilindi. Bu qaror Kaufman tomonidan ham qo’llab-quvvatlandi. U “ruslar va tuzemetslarning bolalarini birgalikda tarbiyalash”<sup>14</sup> masalasini o’rtaga tashladi. 1880 yilning 4 martida Turkistondagi diniy ishlar Orenburg diniy boshqarmasi nazoratidan to’lalgicha ajratildi, chunki Kaufman Turkistonni maxsus loyiha asosida boshqarishni ma’qul deb bildi. Ana shu maqsadda “Turkiston o’lkasini boshqarish haqidagi Nizom” ishlab chiqildi. 1882 yil may oyida podsho Aleksandr IIIning “Turkiston o’lkasini taftish qilish haqida” gi

---

<sup>9</sup> Tarix shohidligi va saboqlari... -B.405.

<sup>10</sup> SHamsutdinov R., Rasulov B. Turkiston maktab va madrasalari tarixi (XIX asr oxiri va XX asr boshlari). -Andijon: Andijon, 1995.-B.21.

<sup>11</sup> Пален К.К. Отчет по ревизии учебного дела Туркестанского края. - СПб.:1910.-С.2.

<sup>12</sup> Бендриков К.Е. Очерки по истории народного образования в Туркестане (1865-1924 гг).-М.: Академ.пед.наук РСФСР, 1960.-С.63.

<sup>13</sup> SHamsutdinov R., Rasulov B. Turkiston maktab va madrasalari tarixi... -B.22.

<sup>14</sup> SHamsutdinov R., Karimov SH., Ubaydullaev O’. Vatan tarixi (XVI-XIX asr boshlari). Ikkinchi kitob.-T.: SHarq, 2003.-B.225.

buyrug'iga binoan Turkistonni taftish qilish maqsadida kelgan senator F.K.Girsning ma'lumotiga qaraganda, "Sirdaryo, Farg'ona oblastlari hamda Zarafshon va Amudaryo bo'limlaridagi 253 qozidan 25 tasi ibtidoiy maktabni tamomlagan, 3 tasi umuman maktab ko'rmagan, ya'ni qozilarning 10 foizi savodi pastligiga qaramay (qolganlari madrasa ko'rgan odamlar) uezd boshliqlari tomonidan tasdiqlangan"<sup>15</sup>.

Turkiston general-gubernatori M.G.CHernyaev (1882-1884) 1884 yilda general-gubernator CHernyaev shariat masalalariga ham o'z hukmini o'tkazdi, ya'ni "mahalliy aholining sud qozilari va biylarini yangidan qayta tashkil etishni" taklif qiladi. Ana shu vaqtlarda Turkistondagi ko'plab madrasalarda rus tilining o'qitilishiga ham alohida e'tibor qaratildi<sup>16</sup>.

Imperiya Maorif ministrligining maslahatchisi N.I.Пьминский madrasalar faoliyatiga baho berib, madrasa dasturlariga dunyoviy bilimlarning kiritilishi aholida milliy ongning uyg'onishiga turtki beradi, shu sababdan ham "madrasalarni isloh etish kerak emas, aksincha hech qanday e'tibor bermasdan va ularga qarama-qarshi holda zamonaviy bilim beradigan rus maktablarini ochish lozim", -deb ta'kidlaydi<sup>17</sup>. SHundan so'ng ushbu masala davlat siyosati darajasiga ko'tarildi va o'lkada rus-tuzem maktablari ochila boshlandi. Rus-tuzem maktablari g'oyasiga general-gubernator N.O. Rozenbax (1884-1889) asos soldi. Birinchi rus-tuzem maktabi 1884 yil 19 dekabrda Toshkentning Eski shahar qismida ochildi<sup>18</sup>. Rossiya imperiyasi amaldorlari ayni paytda maktab, madrasalarning iqtisodiy asosi bo'lgan vaqflarni cheklashga hamda ularni tugatishga doir siyosat ham olib bordi. Ana shu maqsadda Turkistonda vaqf islohotlari o'tkazildi. Islohotlar asosan vaqflarni tugatishga qaratilgan edi. SHu sababdan ham mustamlaka ma'murlari vaqf mulklarini kuchli nazorat ostiga oldilar.

Turkistonda vaqf mulklari bilan bog'liq masalalar 1886 yilda hukumat tomonidan tasdiqlangan "Turkiston o'lkasini boshqarish haqidagi Nizom"<sup>19</sup>da o'z ifodasini topdi. Mana shu mazmundagi vaqf islohotlarining o'tkazilishi Turkistondagi diniy o'quv yurtlari, din ulamolarini iqtisodiy jihatdan og'ir ahvolga tushib qolishiga sabab bo'ldi. Diniy maktablarga tegishli bo'lgan vaqf mulklari daromadlarining teng yarmini hukumatga to'lanishi, musulmon ruhoniylarida norozilikni kuchaytirib yubordi. Buning oqibati o'laroq madrasalarda diniy ta'lim-tarbiya berish ham susayib ketdi. Xulosa qilsak CHorizmning maorif siyosati o'lka ta'lim tizimiga salbiy ta'sir ko'ratdi. Hukumat

<sup>15</sup> SHamsutdinov R., Rasulov B. Turkiston maktab va madrasalari tarixidan... -B.23.

<sup>16</sup> O'zbekistonning yangi tarixi. Birinchi kitob ... -B.255.

<sup>17</sup> Ismoilova D.Mustabid tuzumning Turkistondagi diniy siyosati // O'zbekiston tarixi.-Toshkent, 2003.-1.-B.67.

<sup>18</sup> Ostroumov N.P. Сарты. Етнографические материалы.-Т.: Среднеазиатская жизнь, 1908.-С. 74.

<sup>19</sup> Boltaboev S. Turkistondagi vaqf mulklari tarixi.-Namangan : Namangan , 2005.-B.24.

tomonidan milliy maorifni rivojlantirilishiga yo'l qo'ymaslikka qarshi doimiy ravishda kurash olib borildi. Buning natijasida milliy maktab va madrasa o'quv yurtlari kamayib ketishiga olib keldi.

Memores